

Robert E. Lerner, *Ernst Kantorowicz. A Life*, Princeton–Oxford 2017, Princeton University Press, ss. 400

Czy w książce o historyku minionego stulecia należy pisać, że publicznie pływał nago, na tygodniowy pobyt w szpitalu zabierał niemal skrzynkę wina, uprawiał seks z mężczyznami i kobietami (także krewnymi oraz żoną przyjaciela)? Publikacja Roberta E. Lenera to o wiele więcej niż tradycyjna biografia jednego z najwybitniejszych mediewistów, Ernsta Hartwiga Kantorowicza, ale przede wszystkim portret nietypowego życia, w którym niezwykła osobowość humanisty oraz burzliwe czasy, w jakich przyszło mu żyć, to spletały się w harmonii, to walczyły ze sobą, co odcisnęło silne piętno na tworzonych przez niego publikacjach, uznawanych dziś za klasykę światowej mediewistyki.

Celem pracy Lenera było stworzenie pełnej biografii wielkiego człowieka (*great man*, s. 5), jak Autor nazywa Kantorowicza. Lerner poznał mediewistę okazjonalnie na jednym z bankietów w Princeton w kwietniu 1961 r. Zapoczątkowana wówczas fascynacja osobą i twórczością EKa, jak Kantorowicz pozwalał się tytułować najbliższym, kierowała poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób ten sam historyk mógł napisać zarówno *Fryderyka II*, jak i *Dwa ciała króla*. Autor zastanawiał się: „dlaczego on [Kantorowicz — P.F.] przeszedł z prawicy Hindenburga na lewicę Kennedy’ego?”¹. Lerner z drobiazgową dokładnością opowiedział o nietuzinkowym życiu i twórczości historyka żydowskiego pochodzenia, urodzonego w Poznaniu w 1895 r., żołnierza I wojny światowej, studenta z kręgu poety wizjonera Stefana Georgego, emigranta z Niemiec w USA w czasie II wojny światowej i okresie zimnej wojny, profesora w Institute for Advanced Study w Princeton, wybitnego mediewisty, zapalonego kucharza², wielkiego humanisty.

¹ „Why did he move from the right of Hindenburg to the left of Kennedy?” (s. 5).

² Znamienna w tym względzie jest publikacja Iana Jacksona, *Cooking with Kantorowicz*, „Zeitschrift für Ideengeschichte” 8, 2014, 3, s. 108–113.

Mimo wczesnej fascynacji osobą niemieckiego emigranta, Lerner dopiero w 1988 r. rozpoczął badania biografistyczne³. Nie tylko ponad 50 lat fascynacji i niemal 30 lat badań (przerwywanych wprawdzie rozlicznymi projektami o innej tematyce), ale także formacja intelektualna Autora zaowocowały niezwykłą pracą. Lerner pisał doktorat z historii średniowiecza na Princeton University w latach, gdy w tamtejszym Institute for Advanced Study pracował także Kantorowicz. Autor biografii mediewisty jest zatem sam znanym amerykańskim mediewistą. Z tej racji znał osobiście najbliższy krąg znajomych Kantorowicza, m.in. Ralpa Gieseya⁴, oraz wszedł w posiadanie około 200 spośród około kilku tysięcy zachowanych listów napisanych przez samego bohatera biografii (s. 4). Odebrane wykształcenie, kontakty osobiste, a także pasja i wytrwałość w śledzeniu losów Kantorowicza sprawiły, że recenzowana książka jest nie tylko najbardziej szczegółową biografią niemieckiego mediewisty spośród dotychczasowych, ale także próbą zrozumienia jego mediewistycznej twórczości. Każda ważniejsza praca Kantorowicza została bowiem krytycznie omówiona. Lerner starał się zilustrować intelektualną drogę EKa od doktoranta piszącego swą rozprawę pt. *Das Wesen der muslimischen Handwerkerverbände* do autora klasycznej już dziś w humanistyce książki *Dwa ciała króla* poświęconej mystyce średniowiecznej władzy, której teologia paradoksalnie doprowadziła w czasach nowożytnych do powstania instytucji zsekularyzowanego państwa. Na drodze intelektualnych przemian Kantorowicza Lerner wskazuje jednak na pewne kontinuum w twórczości mediewisty: silny wpływ symbolizmu i arystokratycznego etosu przejętych od głównego mentora, Stefana Georgego, którego portret znajdował się na biurku EKa do końca życia.

Praca Lenera nie jest pierwszą monografią na temat Kantorowicza, ale wyróżnia się ona na tle dotychczasowych ujęć i z tego względu była zdecydowanie potrzebna⁵. Alain Boureau, który przed Lernerem podjął się zadania

³ R.E. Lerner, *Ernst Kantorowicz and Theodor E. Mommsen*, w: *An Interrupted Past. German-Speaking Refugee Historians in the United States after 1933*, red. H. Lehmann, J.J. Sheehan, Washington 1991, s. 188–205 (referat wygłoszony w 1988 r.)

⁴ Ralph Giesey, uczeń Kantorowicza, stworzył stronę internetową *Ekaica*, która jest wyrazem hołdu dla postaci niemieckiego uczonego: <http://www.regiesey.com/Ekaica/ekaica-home.htm> (dostęp: 6 VIII 2019).

⁵ E. Grünewald, *Ernst Kantorowicz und Stefan George. Beiträge zur Biographie des Historikers bis zum Jahre 1938 und zu seinem Jugendwerk „Kaiser Friedrich der Zweite“*, Wiesbaden 1982; A. Boureau, *Histoires d'un Historien. Kantorowicz*, Paris 1990; *Ernst Kantorowicz (1895–1963). Soziales Milieu und wissenschaftliche Relevanz*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1996; *Ernst Kantorowicz. Erträge der Doppeltagung*, red. R.L. Benson, J. Fried, Stuttgart 1997; *Geschichtskörper. Zur Aktualität von Ernst H. Kantorowicz*, red. W. Ernst, C. Vismann, München 1998; A. D'Auria, *La vicenda umana e intellettuale di Ernst Hartwig Kantorowicz*, Roma 2013; J. Gudian, *Ernst Kantorowicz. Der „ganze Mensch“ und die Geschichtsschreibung*, Frankfurt 2014; *Mythen, Körper, Bilder. Ernst Kantorowicz zwischen Historismus, Emigration und Geisteswissenschaften*, red. L. Burkart [et al.], Göttingen 2015; *Ernst Kantorowicz (1895–1963). Storia politica come scienza culturale*, red. Th. Frank, D. Rando, Pavia 2015. Mniejsze

napisania biografii historyka, wykorzystał życiorysy innych postaci z początku XX w., aby lepiej zarysować tło epoki i poprzez to zrozumieć Kantorowicza w czasach jego młodości, gdyż wydawało się, że brakuje materiałów do krytycznego zrekonstruowania pierwszych dekad życia EKa. Natomiast pod piórem amerykańskiego historyka młodość mediewisty na podstawie wiarygodnie interpretowanych źródeł wyłania się z pomroku dziejów w szczegółach. Lerner nie tylko wnikliwie przeczytał wcześniejsze prace, m.in. książkę Eckharta Grünewalda poświęconą pierwszym dekadom życia mediewisty, ale także dotarł do materiałów zgromadzonych w prywatnych archiwach wielu osób związanych z Kantorowiczem, w tym do wspomnień jego najbliższych, i osobiście przeprowadził wywiady ze świadkami życia mediewisty. Kwerenda wykonana przez Lenera jest najrozleglejsza spośród dotychczas zrealizowanych. Na jej podstawie Autor ze swadą i dokładnością odmalował postać historyka i zweryfikował wiele błędnych przekonań na temat uczonego, m.in. o jego aktywnym, militarnym uczestnictwie w walce z powstańcami Spartakusa (s. 36–38) czy o popieraniu nazizmu (s. 113–116, 158–171, 234–238).

Recenzowana praca nie jest jednak apologią mediewisty. Lerner nie stroni od przytaczania także niechlubnych szczegółów z życia bohatera, nawet takich, które mogą wprawić Czytelnika w zażenowanie, choć Autor starał się, aby przedstawić te wątki z taktem. Obiektywność spojrzenia, obok wspomnianej wyżej rozległości kwerendy i szczegółowości analizy, jest tym, co wyróżnia biografię Lenera i sprawia, że postać Kantorowicza została odmalowana niezwykle realistycznie, ukazując człowieka z krwi i kości, a nie monument do podziwiania lub obalenia. Poprzednie prace w znacznym stopniu albo mitologizowały (m.in. Jerzy Strzelczyk), albo demonizowały (zwłaszcza Norman Cantor) postać mediewisty.

Szczególną rysę na wizerunku Kantorowicza pozostawiły posądzenia o popieranie przezeń nazizmu⁶. Lerner rzetelnie przedstawił postawę historyka wobec tej ideologii (s. 113–116, 158–171, 234–238). Autor nie ukrywał dowodów patriotycznej czy wręcz nacjonalistycznej orientacji Kantorowicza w latach

teksty, m.in.: N.F. Cantor, *Inventing the Middle Ages. The Lives, Times and Ideas of the Great Medievalists of the Twentieth Century*, New York 1991, s. 79–117; J.B. Freed, *Ernst Kantorowicz. An Accounting*, „Central European History” 32, 1999, 2, s. 221–227; F.J. Caspistegui, *Ernst H. Kantorowicz*, w: *Rewriting the Middle Ages in the Twentieth Century*, red. J. Aurell, F. Crosas, Turnhout 2005, s. 195–223; P. Favuzzi, *Scienza della storia e arte della storiografia. Ernst Kantorowicz teorico della conoscenza storica*, „Rivista storica italiana” 125, 2013, 1, s. 151–174. Więcej literatury zob. P. Figurski, K. Mroziewicz, A. Sroczyński, *Introduction*, w: *Premodern Rulership and Contemporary Political Power. The King's Body Never Dies*, red. K. Mroziewicz, A. Sroczyński, Amsterdam 2017, s. 10–11, przyp. 5, 7. Ponadto *International Medieval Bibliography* przy wyszukiwaniu hasłowym na temat E.H. Kantorowicza wyświetla dodatkowo 20 niecytowanych wyżej prac. W polskiej nauce postać mediewisty przybliżał nam Jerzy Strzelczyk, m.in.: *Cis Oceanum et Ultra. Ernst Kantorowicz i jego dzieło*, w: E.H. Kantorowicz, *Dwa ciała króla. Studium ze średniowiecznej teologii politycznej*, Warszawa 2007, s. VII–XXIX.

⁶ N. Cantor, op. cit., s. 95.

dwudziestych oraz trzydziestych XX w., ale przytoczył konkretne dowody (listy, wykład uniwersytecki z 1933 r., wspomnienia świadków wydarzeń), które unaczyniają, że mediewista wyrażał się o nazistach krytycznie i nie można twierdzić, że popierał brunatny reżim. W dalszych latach niechęć nie tylko wobec nazizmu, ale Niemiec w ogóle, narastała do tego stopnia, że Kantorowicz wstrzymywał powojenne wznowienie oraz tłumaczenia *Fryderyka II*, a także niezwykle krytycznie wyrażał się o Hitlerze (per *Shitler*) oraz o swojej dawnej ojczyźnie (s. 284–288, 292–293). Niemniej we fragmentach poświęconych *Dwóm ciałom króla* Autor próbuje zatrzeć relację między Kantorowiczem a Carlem Schmittem.

Ten ostatni, jak wiadomo, był teoretykiem prawa, który wydatnie wspierał nazistowski reżim. W 1922 r. napisał pracę pt. *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. Lerner dowodzi, że Kantorowicz nie pozostawał pod wpływem Schmitta, nie zamierzał z nim dyskutować, ani nigdy nie zacytował autora *Politische Theologie*. W istocie Kantorowicz nie wymienił z nazwiska Schmitta w żadnej ze swoich publikacji. Niemniej wydaje się, że znał jego dorobek. W jednym z przypisów powojennego artykułu Kantorowicz odniósł się do debaty, jaka w latach trzydziestych toczyła się na temat pojęcia „teologia polityczna” w nauce niemieckiej⁷. W owych latach to Erik Peterson, autor cytowanej przez Kantorowicza pracy *Monotheismus als politisches Problem*, toczył polemikę ze Schmittem na temat heterodoksj konceptu „teologia polityczna”. Nie wydaje się zatem prawdopodobne, aby Kantorowicz nie znał dzieła Schmitta⁸, podobnie jak i innych, niecytowanych przez siebie autorów, których spojrzenie było podobne do zaprezentowanego w twórczości mediewisty⁹. W innym miejscu

⁷ E.H. Kantorowicz, *Mysteries of State. An Absolutist Concept and its Late Mediaeval Origins*, „The Harvard Theological Review” 48, 1955, 1, s. 67, przyp. 6: „The expression, much discussed in Germany in the early 1930s, has become more popular in this country, unless I am mistaken, through a study by George LaPiana, «Political Theology», *The Interpretation of History* (Princeton, 1943)”.

⁸ Podobne zdanie wyrazili już wcześniej przede mną: C. Landauer, *Ernst Kantorowicz and the Sacralization of the Past*, „Central European History” 27, 1994, 1, s. 19–20; A. Boureau, op. cit., 103–107; G. Geréby, *Carl Schmitt and Erik Peterson on the Problem of Political Theology. A Footnote to Kantorowicz*, w: *Monotheistic Kingship. The Medieval Variants*, red. A. Al-Azmeh, J.M. Bak, Budapest–New York 2004, s. 33–36; M. Herrero, *On Political Theology. The Hidden Dialogue between C. Schmitt and Ernst H. Kantorowicz in The King’s Two Bodies*, „History of European Ideas” 41, 2015, 8, s. 1174; R. Pawlik, *Le teologie politiche medievali e le loro ripercussioni novecentesche. Ernst Kantorowicz a confronto con Carl Schmitt e Erik Peterson*, w: *Ernst Kantorowicz (1895–1963). Storia politica*, s. 32–33.

⁹ Kantorowicz nie przytoczył także pracy Henriego-Xaviera Arquillière’a, *L’augustinisme politique. Essai sur la formation des théories politiques du Moyen Âge*, Paris 1934, mimo że posiadał ją w swojej bibliotece. Za tę informację oraz zdjęcie egzemplarza książki Arquillière’a z exlibrisem Kantorowicza dziękuję Courtneyowi Bookerowi, który w prywatnej korespondencji z 17 maja 2017 r. podzielił się ze mną tą wiedzą. W tekście oddanym do druku w 2016 r. dowodziłem, że Kantorowicz podzielał podobne przekonania na temat średniowiecznej teologii politycznej, co Arquillière: zob. P. Figurski, K. Mroziwicz, A. Sroczyński, op. cit., s. 12, przyp. 13.

przytoczyłem zarówno różne oceny relacji między Kantorowiczem a Schmittem (od dowodzących głębokiego przejęcia konceptów z dzieła teoretyka prawa¹⁰ po akcentujące głębokie różnice między dwoma niemieckimi intelektualistami¹¹), jak i podzieliłem się własnymi przemyśleniami na ten temat¹². W tym miejscu chciałbym tylko podkreślić, że nawet gdyby Kantorowicz w jakiś sposób odnosił się do teologii politycznej Schmitta, fakt ów nie świadczyłby o podtrzymywaniu nacjonalistycznych przekonań po emigracji do USA czy domniemanych, acz nigdy niedowiedzionych sympatii nazistowskich. Z tego względu nie do końca zrozumiałe są dla mnie te fragmenty biografii, w których Autor neguje wpływ Schmitta na Kantorowicza. Dziwi też, że nie docenia wpływu innych myślicieli, przede wszystkim Erika Petersona¹³ oraz Henriego de Lubaca¹⁴ na twórczość EKa.

Z całym przekonaniem należy jednak podkreślić, że dzięki szerokiej kwerendzie, pięknemu stylowi, przemyślanej kompozycji wciągającej Czytelnika w wartką fabułę oraz wyważonej ocenie, praca Lnera na długo pozostanie najlepszym ujęciem nietuzinkowej postaci jednego z najwybitniejszych mediewistów XX w.

Paweł Figurski
(Warszawa)

¹⁰ M. Herrero, op. cit., s. 1176–1177.

¹¹ J. Rust, *Political Theologies of the Corpus Mysticum. Schmitt, Kantorowicz, and de Lubac*, w: *Political Theology and Early Modernity*, red. G. Hammill [et al.], Chicago 2012, s. 102–123.

¹² P. Figurski, K. Mroziewicz, A. Sroczyński, op. cit., s. 11–13.

¹³ R. Pawlik, op. cit., s. 32–39; L. Field Jr, *Acclamation and Liturgy in the Work of Erik Peterson and Ernst H. Kantorowicz*, w: *Monotheismus, ein ganz leeres Wort? Versuche zur Monotheismustheorie Erik Petersons*, red. G. Caronello, Tübingen 2018, s. 275–330.

¹⁴ Por. przyp. 11.